

Άννα Ταμπάκη

Παρέμβαση στο «Αφιέρωμα για τον Δημήτρη Σπάθη»

*Αγαπητέ Δημήτρη Σπάθη, αγαπητέ «Δάσκαλε»,
Αγαπητοί Συνάδελφοι, παλαιοί και νεώτεροι,
Αγαπητές Φοιτήτριες, Αγαπητοί Φοιτητές,
Κυρίες και Κύριοι,*

Ο Κ.Θ. Δημαράς, ο πιο καθοριστικός από τους δασκάλους μου, είχε δώσει σε μια από τις τελευταίες δημόσιες ομιλίες του, στη Σχολή Μωραΐτη, τον αινιγματικό τίτλο «Χειροθεσία». Είχαμε τότε αναρωτηθεί, ανυπόμονοι πριν να τον ακούσουμε, τι εννοεί άραγε; θέλει να μιλήσει για τους μαθητές του; για την επιστημονική παρακαταθήκη που αφήνει στη δύση του βίου του;

Όχι, ήταν κάτι ολότελα διαφορετικό, με φανερό συγκινησιακό φορτίο, ο λόγος ήταν για τους ανθρώπους που τον επηρέασαν, τον ενέπνευσαν, για τους δικούς του δασκάλους. Δεν ήταν άλλωστε και η πρώτη φορά. Σε στενό σεμιναριακό κύκλο, είχε αναπολήσει τους δασκάλους του (άμεσους και έμμεσους, από τον Albert Thibaudet και τον Gustave Lanson ως τον Κωνσταντίνο Άμαντο) και παλαιότερα στη Σορβόννη.

Περνώντας τα χρόνια συνειδητοποιεί κανείς το βάρος και τη σημασία αυτής της πνευματικής κληρονομιάς. Η «χειροθεσία» δεν μεταφράζεται μόνο σε άμεση διδασκαλία, στα γραπτά και στα βιβλία που σωρεύονται, είναι κυρίως «μαθητεία ήθους και πράξης», είναι μια διαφορετική σιγανή εμπειρία, είναι οι λέξεις και τα σχόλια πάνω από τα κείμενα, οι συζητήσεις για τα πνευματικά θέματα, είναι η προσοχή με την οποία αντιμετωπίζει ο ώριμος μελετητής και ερμηνεύει τα φαινόμενα, η προσοχή με την οποία σκιαγραφεί το περίγραμμα, συγκρίνει, επιλέγει, είναι το καθημερινό παράδειγμα, η έμμεση προτροπή.

Είχα την τύχη και συνάμα την ατυχία, να ανήκω σε μια αρκετά προβληματισμένη γενιά, που προσδιορίστηκε από τη δικτατορία και την πτώση της, πολιτικά ευαίσθητη, ενδεχομένως όχι τόσο ταλαιπωρημένη από τις ιδεολογικές αγκυλώσεις και τον φανατισμό, όπως η γενιά του Δημήτρη Σπάθη, που βίωσε με απόλυτο, μακρόχρονο και βίαιο τρόπο τις πολιτικές ανατροπές, την προσωπική κακουχία και τη στέρηση της ελευθερίας.

Τα χρόνια μετά το 1974 ήταν κεφαλαιώδους σημασίας για την πνευματική μας ζωή. Επιστροφή αυτών που είχαν εξοριστεί ή «αυτοεξοριστεί» από τη χώρα τους, όπως ο Δημήτρης Σπάθης, άνθηση του ιστορικού και κοινωνιολογικού στοχασμού, αναζωπύρωση των καλλιτεχνικών οραμάτων που σιωπηρά και συμβολικά επεβίωσαν μέσα από τη χουντική λογοκρισία.

Σταχυολογώ ολίγα βιογραφικά του στοιχεία από την ιστοσελίδα του Τμήματός μας:¹

Γεννήθηκε στο Κάιρο το 1925, όπου τελείωσε το Γυμνάσιο της Αμπετείου Σχολής το 1942. Στη συνέχεια (1942-1944) φοίτησε στο Γαλλικό Λύκειο του Καΐρου. Από τον Ιούνιο του 1944 ως το τέλος του 1945 υπηρέτησε στο Βασιλικό Ναυτικό στη Μέση Ανατολή πρώτα, κατόπιν στην Ελλάδα κατά την Απελευθέρωση. Αποστρατεύθηκε και επέστρεψε στην Αίγυπτο (1946-1948), αλλά οι περιπέτειες του Εμφυλίου τον οδήγησαν στο Βίτσι και στο Γράμμο, στις γραμμές του ΔΣΕ (Δημοκρατικού Στρατού), το 1948-1949, και εν συνεχεία στη Σοβιετική Ένωση, στην Τασκένδη. Από το 1950 ως το 1955 σπούδασε στη Σχολή θεατρολογίας του Κρατικού Θεατρικού Ινστιτούτου. Καλό σχολείο πρακτικής θεωρεί ότι ήταν εκεί και το Θεατρικό Συγκρότημα των Πολιτικών Προσφύγων, που είχε επικεφαλής τον Αντώνη Γιαννίδη και τον Γιώργο Σεβαστίκογλου και στο οποίο ο τότε φοιτητής θεατρολογίας Δημήτρης Σπάθης είχε αναλάβει όλες τις πρακτικές δουλειές. Ολοκλήρωσε τη φοίτησή του στη Σχολή της Τασκένδης το 1955 και στη συνέχεια έκανε μεταπτυχιακές σπουδές στη Μόσχα, στο Ινστιτούτο Ιστορίας των Τεχνών, της Ακαδημίας Επιστημών [της ΕΣΣΔ]. Το 1959 υποστήριξε τη διδακτορική του διατριβή με θέμα τη *διαμόρφωση του ρεαλισμού στο νεοελληνικό δράμα, στο τέλος του 19ου, αρχές του 20ού αιώνα*. Εργάστηκε ως επιστημονικός ερευνητής στο ίδιο Ινστιτούτο, αρχικά στο Τμήμα Ιστορίας του Θεάτρου (1958-1960) και κατόπιν στο Τμήμα Σύγχρονης Ευρωπαϊκής Τέχνης (1961-1965).

Τον Ιούνιο του 1965 επέστρεψε στην Ελλάδα, όπου συνεργάστηκε με το περιοδικό *Επιθεώρηση Τέχνης* ως θεατρικός κριτικός και μέλος της συντακτικής Επιτροπής, ως τον μοιραίο Απρίλιο του '67. Συμμετείχε επίσης στις δραστηριότητες του Κέντρου Μαρξιστικών Ερευνών, που μόλις είχε ιδρυθεί. Από τον Μάιο του '67 ως τον Αύγουστο του '74 έζησε **αυτοεξόριστος** στο Παρίσι. Παρακολούθησε τα μαθήματα Κοινωνιολογίας της Τέχνης του **Pierre Francastel** στην École Pratique des Hautes Etudes (1967-1970), εργάστηκε σε έρευνες της Unesco σε θέματα πολιτιστικής ανάπτυξης, συνεργάστηκε με τον γνωστό εκδοτικό οίκο **Robert** για τη σύνταξη λημμάτων της ομώνυμης εγκυκλοπαίδειας. Από το 1970 ως το 1974 συμμετείχε στις εργασίες του σεμιναρίου του **Κ. Θ. Δημαρά** στο Νεοελληνικό Ινστιτούτο της Σορβόνης. Παράλληλα, ύστερα από πρόσκληση του **Denis Bablet**, Διευθυντή ερευνών στο Εθνικό Κέντρο Επιστημονικής Έρευνας (C.N.R.S.), πήρε μέρος στην ομάδα εργασίας του θεατρικού τμήματος με θέμα την έρευνα για τα πρωτοποριακά ρεύματα στο ευρωπαϊκό θέατρο του μεσοπολέμου. Μετά τη δεύτερη επιστροφή του στην Ελλάδα, τον Νοέμβριο του 1974, δίδαξε Ιστορία Θεάτρου σε τρεις Δραματικές Σχολές: του Λαϊκού Πειραματικού Θεάτρου (1975-1978), του Κρατικού Θεάτρου Βορείου Ελλάδος (1976-1979) και του Θεάτρου Τέχνης (1981-1984).

Μόλις το 1983, αρχίζει η θητεία του στο Πανεπιστήμιο. Αρχικά δίδαξε ως ειδικός επιστήμονας στα Τμήματα Φιλολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (1983-1984) και του Πανεπιστημίου Κρήτης (1984-1986), έπειτα ως αναπληρωτής καθηγητής στο Τμήμα Φιλολογίας του ΑΠΘ (1986-1991), και τέλος ως καθηγητής στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών (1991-1993), αλλά και μετά, περίπου ως το 2000. Σήμερα φέρει τον τίτλο του Ομότιμου Καθηγητή του ΤΘΣ. Είχα τη χαρά και την τιμή να τον διαδεχθώ στο γνωστικό αντικείμενο που κατείχε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

¹ <http://www.theatre.uoa.gr/didaktiko-dynamiko/omotimoj-ka8hghtes/dhmitrhs-spa8hs.html>

Σύμφωνα πάντα με το θεωρημένο από τον ίδιο αναρτημένο βιογραφικό του, το επιστημονικό του έργο καλύπτει όλο το ευρύ φάσμα της ιστορίας του νεοελληνικού θεάτρου, από την Κρητική Αναγέννηση ως τις μέρες του Θεάτρου Τέχνης. Ξεχωριστό κομμάτι αυτής της παραγωγής αποτελούν οι εργασίες που έχουν γραφεί σε ρωσική γλώσσα και συνδέονται θεματικά με το υλικό της διδακτορικής του διατριβής. Αναφέρονται κυρίως σε συγγραφείς και γεγονότα που σημαδεύουν τη στροφή προς τον ρεαλισμό στο μεταίχμιο του 19ου και 20ού αιώνα. Φιλοξενούνται στα επιστημονικά έντυπα του Ινστιτούτου Ιστορίας των Τεχνών σε εκλαϊκευτικές εκδόσεις (*Θεατρική Εγκυκλοπαίδεια*, *Σύντομη Λογοτεχνική Εγκυκλοπαίδεια* κ.ά. Απ' όλα αυτά ξεχωρίζει μια έκδοση με έξι έργα του Ξενόπουλου στα ρωσικά, σε έναν τόμο με δική του επιμέλεια, εισαγωγή και σχόλια το 1962.

Στο έργο του, ένας νέος θεματικός κύκλος εγκαινιάζεται την περίοδο της παραμονής του στο Παρίσι μετά το 1970, με τη συμμετοχή του στο σεμινάριο του Κ. Θ. Δημαρά, στη Σορβόνη. Η παρουσία σημαντικών πνευματικών ανθρώπων, όπως του Φίλιππου Ηλιού, του Παναγιώτη Μουλλά και πολλών άλλων, δημιουργεί μια πρόσφορη ατμόσφαιρα οσμώσεων που επηρεάζει σημαντικά και τον ίδιο τον Δημαρά. Εδώ ξεκινά ο Σπάθης την έρευνά του για τις πρώτες θεατρικές μεταφράσεις τις τελευταίες δεκαετίες του 18ου αι., για τα φαινόμενα και τις διεργασίες που προετοιμάζουν τη θεατρική δραστηριότητα στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και αργότερα, μετά το 1830, στο ανεξάρτητο κράτος.

Τον Δημήτρη Σπάθη δεν πρόλαβα να τον γνωρίσω όταν βρισκόταν στο Παρίσι, ενεργό μέλος του σεμιναρίου του Κ.Θ. Δημαρά, καθώς ήμουν ακόμη φοιτήτρια στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Τον γνώρισα, νεαρή ερευνήτρια, στο πλαίσιο του Κέντρου, τώρα Ινστιτούτου Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, γύρω στα 1980, όταν αυτός ο πρωτοποριακός φορέας (το αντίστοιχο σε μικρογραφία του CNRS) έλαμπε, ήταν φάρος πρωτοπορίας και αποτελούσε την κυψέλη, την πνευματική εστία σημαντικών ανθρώπων. Φίλος του Κέντρου, και της ομάδας του Παρισιού (Φίλιππος Ηλιού, Βασίλης Παναγιωτόπουλος, Σπύρος Ασδραχάς, κ.ά.), έχοντας εστιάσει το ερευνητικό του ενδιαφέρον τότε στον 18^ο και 19^ο αιώνα, έδωσε με τις εργασίες του μια νέα ώθηση στη μελέτη της ιστορίας του νεοελληνικού θεάτρου. Πριν από την ίδρυση των σχετικών Τμημάτων, οι θεατρολογικές σπουδές ήσαν άλλωστε σε εμβρυακό στάδιο, καθώς πολλά κεφάλαια της ιστορίας του νεοελληνικού θεάτρου παρέμεναν ακόμη άγνωστα και ελάχιστα ως καθόλου διερευνημένα.

Στη δεκαετία του '70 δημοσίευσε τα πορίσματα των ερευνών του, εξαιρετικές και στοχαστικές μελέτες, για τις πρώτες θεατρικές μεταφράσεις, για τις παραστάσεις στην Οδησό (ο *Φιλοκτήτης* του Σοφοκλή διασκευασμένος από τον Νικόλαο Πίκκολο, το 1818) κ.ά. που αρχίζουν να δημοσιεύονται στο περιοδικό *Ο Εραμιστής* από το 1974, και συγκεντρώθηκαν αργότερα, στο 1986, στον γνωστό μας τόμο *Ο Διαφωτισμός και το Νεοελληνικό θέατρο*.

Ο Δημήτρης Σπάθης στάθηκε ένας έμμεσος δάσκαλος για μένα και για τους πρώτους μου δειλούς πειραματισμούς. Διάβαζα τις μελέτες του, σημειώνοντας με το μολυβάκι. Με τη σοβαρή ερευνητική υποδομή που διέθετε από το παρελθόν στη Μόσχα και στο Παρίσι, έδωσε τον προσωπικό του τόνο στο πεδίο που μας αφορά. Ανήκει οργανικά στην γενιά που επεδίωξε να ανανεώσει τις ανθρωπιστικές σπουδές και τον επιστημονικό λόγο πριν και μετά την πτώση της δικτατορίας. Στοχαστικός, επίμονος, εξαιρετικά προσεκτικός, συντάχθηκε με το μέρος της λεκτικής λιτότητας, της απόρριψης της άσκοπης φλυαρίας και του βερμπαλισμού, της ποσότητας εις

βάρος της ποιότητας. Αυστηρός και υποδειγματικός μελετητής «βασανίζει» το υλικό του και οι εργασίες του αποτελούσαν και αποτελούν αληθινά γεγονότα, τόσο αυτές για την φαναριώτικη θεατρική ζωή, τις χειρόγραφες μεταφράσεις και τις φαναριώτικες σάτιρες (σταθμός η έκδοση του *Αλεξανδροβόδα του ασυνείδητου*)² που διεύρυναν αισθητά τον ορίζοντά μας για την εποχή και τις αναζητήσεις της και άνοιξαν τον δρόμο στις μελέτες που ακολούθησαν, όσο και οι συγκριτολογικές και εξαιρετικά λεπτές σε αποχρώσεις εργασίες του για τον *Βασιλικό* του Μάτεσι, τον Δημήτριο Βερναρδάκη, τον Χουρμούζη και την κωμωδιογραφία του 19^{ου} αιώνα,³ κ.ά.

Ο Δημήτρης Σπάθης αν και δεν είναι διόλου μονοδιάστατος, έχω την αίσθηση ότι ενσυνείδητα επιδιώκει να μην είναι πληθωρικός, με εκείνη την πληθωρικότητα και την άσκοπη πολυπραγμοσύνη που ξαφνιάζει ενίοτε σήμερα. Μετακινεί αργά και με σιγουριά τον άξονα των μελετών του, καλύπτοντας ποικίλα πεδία της θεατρολογίας, όπως την ανάδυση της θεατρικής ζωής στον 19^ο αιώνα,⁴ τη μελέτη ειδών, όπως το μελόδραμα (2001), εμβαθύνει σε θέματα πρόσληψης ξένων συγγραφέων -**Γκολντόνι** (1983), **Τσέχοφ** (1989) -,⁵ ερευνά τέλος τη σκηνοθετική πρακτική του ελληνικού 20ού αιώνα. Αποδεικνύει εμπράκτως ότι όλα μπορούν να προκαλέσουν το ενδιαφέρον και να διεγείρουν δημιουργικά τη φαντασία και τη γραφίδα του μελετητή θεατρολόγου, από το κρητικό θέατρο ως το θέατρο του 21^{ου} αιώνα, από τη φιλολογική αποκατάσταση και την έκδοση ενός χειρογράφου, την οριοθέτηση των δραματικών ειδών και των αισθητικών προβληματισμών ως την αποτύπωση των νεωτερικών σκηνοθετικών τάσεων, θεματική που συγκροτεί τον τελευταίο κύκλο των ενδιαφερόντων του, αναφέρομαι εδώ στις μελέτες του για τον **Θωμά Οικονόμου**, τον **Κωνσταντίνο Χρηστομάνο**, τον **Δημ. Ροντήρη**, τον **Κάρολο Κουν**, τον **Γ. Σεβαστίκογλου**, δημοσιευμένες από το 1999 και μετά και πιο πρόσφατα στην ανακοίνωσή του για τον **Γιαννούλη Σαραντίδη**. Σταματώ όμως εδώ την απαρίθμηση.⁶

² Σε ξεχωριστή θέση αξίζει να τοποθετηθεί η μελέτη «Φαναριώτικη κοινωνία και σάτιρα» που συνοδεύει την έκδοση της κωμωδίας του Γ. Ν. Σούτσου *Αλεξανδροβόδας ο ασυνείδητος* (1995). Βλ. <http://www.theatre.uoa.gr/didaktiko-dynamiko/omotimoi-ka8hghtes/dhmitrhs-spa8hs.html>

³ Ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μελέτες του για τη νεοελληνική κωμωδιογραφία: δύο άρθρα για το έργο του Μ. Χουρμούζη (1979 και 1982), για την κωμωδία του Α. Ρ. Ραγκαβή *Του Κουτρούλη ο γάμος* το 1984, για τη συμβολή του Ηλία Καπετανάκη (1989), για τον συγγραφέα και τις ιδιαιτερότητες της κωμωδίας *Των γερόντων το μάθημα* (1996). Βλ. *ό.π.*

⁴ Καινούργια στοιχεία προσφέρουν οι εργασίες του για τη θεατρική δραστηριότητα τον 19ο αιώνα. Στην Αθήνα το 1836-1837, στην Ερμούπολη λίγο νωρίτερα, για τη συμμετοχή των επτανήσιων ηθοποιών στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας της ελληνικής σκηνής (Αντ. Μανούσος κ.α.), για το εκτόπισμα που διεκδικεί το μελόδραμα στο ρεπερτόριο των θιάσων του 19ου αι. (2001). Στο *ίδιο*.

⁵ Τη σχέση αυτή επεξεργάζονται και οι μελέτες του Σπάθης οι αφιερωμένες στο Κρητικό θέατρο («Χορτάτσης, Τζιράλντι και Ευριπίδης», 2001) και το Επτανησιακό («Ο επτανησιακός κρίκος» στο περ. *Πόρφυρας*, 2005). Στο *ίδιο*.

⁶ Βλ. επίσης μια σύντομη συνολική ιστορία του νεοελληνικού θεάτρου που έχει δημοσιευθεί στον τόμο *Ελλάδα-Ιστορία-Πολιτισμός* (Εκδόσεις Μαλλιάρη, 1983), μια ευσύνοπτη ιστορία για το νεοελληνικό θέατρο του 19ου αιώνα στην *Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια* (τ. 28, Εκδοτική Αθηνών, 1999), και τα κεφάλαια για το θέατρο στους τόμους 2, 4, 5, 6, 7 και 9 της *Ιστορίας του Νέου Ελληνισμού* (Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 2003). Τέλος, διάσπαρτα βιογραφικά σημειώματα, για Έλληνες και ξένους καλλιτέχνες του θεάτρου έχουν δημοσιευθεί στο *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό* της Εκδοτικής Αθηνών, βιβλιοκρισίες στο περ. *Ιστορικά*, σύντομα άρθρα και σχόλια στο περ. *Ο Πολίτης* και άλλα έντυπα. Στο *ίδιο*.

Επιθυμώ να ευχαριστήσω τον Δημήτρη Σπάθη από τη θέση αυτή γιατί εκ φύσεως αντιστάθηκε στην άσκοπη πολυλογία και στην αμετροέπεια που χαρακτηρίζει την εποχή μας. Εμφανίστηκε δημοσίως όταν και όσο έπρεπε. Δίδαξε με ήθος και σεμνότητα την τιμιότητα στην επιστήμη, ήταν και είναι αυστηρός με τον εαυτό του αλλά και με μας, προτρέποντάς μας να προσέχουμε το βάρος των λέξεών μας, τη σημασία των γραφομένων μας. Μαζί με το έργο του, που είναι πλέον σημείο αναφοράς, αυτήν την παρακαταθήκη προσφέρει στις επόμενες γενιές και του οφείλουμε σεβασμό κι ευγνωμοσύνη γι αυτό.